

Skupnostni programi obravnavanja in preprečevanja deviantnih pojavov*

Bojan Dekleva**

Na nekaterih področjih kriminalne in socialne politike se v zadnjem desetletju in pol v zvezi z obravnavanjem odklonskih pojavov v različnih povezavah vse pogosteje pojavlja pojem (lokalne¹) skupnosti: skupnostni programi, razvijanje skupnosti, reorganiziranje skupnosti, skupnostno obravnavanje in korekcije, itd. Leta 1975 so napisali, da je razvijanje skupnosti postala veja »socialne industrije«, ki doživlja svoj »boom«.²

Ta »boom« se kaže v novih izrazih in vsebinah načrtov različnih ustanov, v novih delovnih mestih in njihovih poimenovanjih, predvsem pa v denarnih sredstvih, ki so ponekod v vse večji meri namenjena dejavnostim, ki se tako ali drugače ukvarjajo s »skupnostjo«, ali z nečim v »skupnosti« ali s »skupnostnim...« — tem, kar je sicer predmet in dejavnost ustanove, ki se poteguje za financiranje. Ti novi izrazi in vsebine se pojavljajo pretežno v zahodnem svetu, le manj in bolj izolirano pa v vzhodnih državah. Namen tega članka je pregledati več opredelitev in značilnosti skupnostnih programov in usmeritev, predvsem v zvezi z obravnavanjem odklonskosti oziroma njenim preprečevanjem. Pri tem ne bomo mogli mimo problemov in dilem, ki se odpirajo v praksi teh dejavnosti in ki jih tudi teoretično reflektirajo. Pri spoznavanju narave

* Članek povzema nekatere misli, ki so vsebovane v teoretičnem delu raziskovalne naloge z naslovom »Preprečevanje odklonskosti v krajevnih skupnostih«. Nalogo sta sofinancirala Mestna raziskovalna skupnost Ljubljane ter Posebna raziskovalna skupnost za družbeno infrastrukturo.

** Bojan Dekleva dipl. psih., magister, višji raziskovalni sodelavec na Inštitutu za kriminologijo, Trg osvoboditve 11, 61000 Ljubljana.

¹ V prispevku uporabljamo dva podobna izraza: »lokalna« in »krajevna« skupnost. Drugi, »krajevna« skupnost je po našem mnenju »obremenjen« z vsakodnevno uporabo v smislu »najmanjše družbeno politične skupnosti« oziroma v smislu administrativne in upravne enote. Z »lokalno« skupnostjo želimo podobno kot s »krajevno« poudariti pomen majhnosti območja, ki ga posameznik še lahko fizično in socialno »obvladuje«, vendar »lokalna« za razliko od »krajevne« skupnosti ni vezana zgolj ali predvsem na upravne razmejitve ali obstoječe oblike formalne organiziranosti. »Lokalna« skupnost je zato lahko večja ali manjša od »krajevne«; »krajevno« skupnost je mogoče po (administrativni) volji razmejevati tako ali drugače, medtem ko ostaja »lokalna« bolj ali manj vezana na doživljanje prebivalstva ter njihove medsebojne vezi (predvsem neformalne). Po ugotovitvah Poliča in sodelavcev (1984) pri načrtovanju oblikovanja krajevnih skupnosti (kot upravno-administrativnih enot) dosti premalo upoštevamo potrebe prebivalstva, njihove ustaljene vzorce zadovoljevanja različnih družbenih potreb in celo značilnosti fizičnega in družbenega ustroja območja.

² Mayo, 1975.

skupnostnih programov si bomo poskušali pomagati z zgodovinskim sledenjem uporabe in razvijanja tega pojma, skupaj s spremljajočimi družbenimi pogoji in interesi, ki so botrovali tem dogajanjem.

Uporaba izraza »skupnostno obravnavanje«

Kaj se danes pravzaprav skriva pod izrazom »skupnostni programi« na področju obravnavanja deviantov, je na prvi pogled, s hitrim pregledovanjem literature, težko ugotoviti. Opazovalec dobi vtis, kot da se najrazličnejim dejavnostim pritiska pridevnik »skupnosten«. Hoghughi³ govori o »najnovejši družbeni reakciji«, o »pojmovni mešanici«, ki obsega in spaja težnje k dekriminilizaciji, preprečevanju, neintervenciji, odklanjanju iz kazenskega postopka, depenalizaciji, deinstitucionalizaciji. »Skupnostni« podarek pri tem pomeni predvsem težnjo k lokalnosti in deinstitucionalizaciji. Vsi ti koncepti pa so teoretično malo utemeljeni (oziroma omogočajo zelo različne teoretizacije), izhajajo večkrat bolj iz kritike kot pa iz pozitivno razvityh idej, in so praviloma zelo ohlapni.

Nekatéri pisci ločijo skupnostne pristope na dvoje:⁴ eni pomenijo povezovanje in koordiniranje delovanja obstoječih pristojnih ustanov, da bi mogle z enakimi sredstvi uspešneje, popolneje in dolgotrajneje obravnavati deviante ali ustvarjati zaželjene organizacijsko-institucionalne spremembe v skupnosti. Druga vrsta skupnostnega pristopa naj bi pomenila — do neke mere v nasprotju s prvim — predvsem povezovanje lokalnega prebivalstva, spodbujanje ljudi k organiziranju in lastni dejavnosti za doseganje svojih ciljev, pomoč in spodbujanje razvoja naravnega lokalnega vodstva, premagovanje apatičnosti v depriviranih soseskah ter razvijanje »psihološkega občutka« o svoji skupnosti.⁵

Ta drugi pomen »skupnostnega« je blizu podjarjanja neformalnosti, organiziranosti »od spodaj«. V tem smislu se razvijajo različne (lokalne) skupne samopomoči,⁶ v katerih se združujejo ljudje s podobnimi problemi, da bi si jih medsebojno pomagali reševati. V smislu neformalnega, in še bolj neodvisnega od okostnelih poklicnih državnih služb, se razvijajo alternativne službe,⁷ ki velikokrat v povezavi s prin-

³ Hoghughi, 1983.

⁴ Stratton in Terry, 1968; Mayo 1975, Cohen 1979.

⁵ Sarason, 1976.

⁶ Maguire, 1981.

⁷ Adam in drugi, 1979.

cipom samopomoči v bolj ali manj trdnih organizacijskih oblikah združujejo ljudi, ki imajo določene življenjske težave, druge, ki se hočejo v reševanju takih težav angažirati, strokovnjake in še druge.

V naslednji inačici uporabe pojma »skupnostno« se le-ta povezuje s pritegovanjem prostovoljnih laičnih sodelavcev v dejavnosti različnih svetovalnih, vzgojnih in prevzgojnih služb. Ti prostovoljci lahko živijo kjerkoli (v tem primeru gre prej za deinstitucionalizacijo kot za skupnostno usmeritev), ali pa je posebej poudarjena njihova značilnost, da namreč živijo v okolju posameznika, ki je predmet obravnave. Opisana uporaba prostovoljnih sodelavcev se približuje pojmu miljejske terapije oziroma terapije okolja. Prostovoljni sodelavci so ponekod v velikem obsegu »uporabljajo« tudi na področjih, kot je penalna in postpenalna zaščita, svetovanje in terapija.

V ameriški literaturi in praksi (financiranja) se izraz »skupnostno« povezuje z izrazom »deinstitucionalizacija« in s posebno operacionalizirano vsebino, ki jo je ta izraz pridobil leta 1978 z izdajo posebnih Smernic Urada za mladoletniško sodstvo in preprečevanje prestopništva. Ti »standardi deinstitucionalizacije« imajo naslednje kriterije: majhnost ustanove, bližino doma gojenca, odprtost ustanove, nesegregiranost podskupin ter stopnjo povezanosti z ostalimi skupnostnimi ustanovami.

V tem pojmovanju se »skupnostno obravnavanje« približuje opredelitvi »izbora najmanj restriktivne možnosti« in se na sploh večasih enači tudi enostavno z »obravnavanjem na prostosti«.

Pojmu »skupnostno« (in podobno tudi pojmu »preprečevanje«) mnogi očitajo da je postal »kliše«, ki ne pomeni več ničesar posebnega, da se je pojmovno — zaradi prepogoste, nekritične in modne uporabe — izpraznil. Vseeno pa ostaja vprašanje, zakaj je prišlo do takšne množične uporabe tega pojma, in še bolj, katera so spoznavno in dejavnostno produktivna in koristna zrna, ki jih je prinesel sodobni plaz »skupnostnega obravnavanja« (na Zahodu).

Pogoji in razlogi razvijanja skupnostnih usmeritev

Mnogi pisci so poskušali pojasniti nastanek »booma« skupnostnih programov in dejavnosti ter njihovo široko družbeno sprejemljivost in

»zapeljivost«. Nekateri pisci pri tem upoštevajo predvsem ekonomske razloge, drugi predvsem strokovne, tretji pa govorijo o različnih ravneh »retorike skupnostnih programov«, ki naj bi zakrivali resnično bistvo in razloge te nove usmeritve.

Kot nepogrešljiva in nezgrešljiva trojka se ob utemeljevanju skupnostnih oblik obravnavanja deviantov pojavljajo sledeče utemeljitve: skupnostne oblike naj bi bile učinkovitejše, cenejše in humanejše. Vendar pa nobena od teh razločujočih značilnosti ni zadovoljivo preverjena in empirično potrjena kot resnična, mnogi pisci pa — kot bomo opisali kasneje — skupnostnim oblikam obravnavanja celo očitajo, da te tri standardne utemeljitve služijo kot nekakšna maska, pod katero se skrivajo čisto drugačni interesi, nameni in značilnosti.

Scull⁸ v poskusu sistematične ocene razvoja »gibanja skupnostnega obravnavanja« piše, da so te nove usmeritve tesno povezane s proračunskimi krizami razvitih kapitalističnih držav, ki so posledica pretiranega razvijanja skrbstvenih, korekcijskih, zdravstvenih in drugih ustanov, pač v okviru modela in zamisli »post-industrijskih držav blagostanja«. Po Scullu je prevladujoče in naraščajoče nadzorstvo deviantov z uporabo segregativnih ustanov (zaporov, duševnih bolnišnic) enostavno postalo predrago, obenem pa so razvijajoči se mehanizmi in ustanove državnega skrbstva omogočili pogoje za obravnavanje »odvečnega deleža« ljudi v (lokalni) skupnosti. Učinkovitost in humanost naj bi po Scullu bila le ideološka olepšava ekonomskih motivov nove usmeritve.

Po razlagi Spitzerja⁹ prihaja v razvitem kapitalizmu zaradi naraščajoče delitve dela in drugih značilnosti proizvodnega procesa do naraščanja — s stališča kapitala — nepotrebnih skupin ljudi, ki niso neposredno vpleteni v tržno ekonomijo ter zato tudi niso občutljivi za ekonomsko nadzorovanje. Gre za »hiperprodukcijo« deviantov, ki naj bi povzročali širjenje in razčlenjevanje mehanizmov neposrednega družbenega nadzorstva. Skupnostni programi naj bi bili med drugim tudi cenejše in bolj razprostranjene oblike takega nadzorstva.

Bolger¹⁰ in soavtorji locirajo nastanek vladnih skupnostnih programov v Britaniji v čas poznih 60. let, ko naj bi zaradi posledic pešajoče ekonomije postala aktualna potreba po novih

⁸ Scull, cit. po Hylton, 1982.

⁹ Spitzer, cit. po Janković in Pešić, 1981.

¹⁰ Bolger in drugi 1981.

strategijah ekonomske politike. Uvajanje le-te je povzročilo v starejših industrijskih predelih skokovito naraščanje socialnih problemov ter tudi splošnejšo spremembo razporeditve med delavstvom, kar naj bi se kazalo tudi v vedno manjši udeleženi pri volitvah. Skupnostna usmeritev po Bolgerju pomeni iskanje novih strategij odzivanja oblasti na krizo legitimitete države, konkretnije, nove strategije »izboljševanja« odnosov med lokalno živečim delavstvom ter lokalno upravo — predstavnico oblasti.

Na »ustreznost« skupnostnih modelov pa so vplivali tudi širši družbeni in ideološki premiki in spremembe v mnogih deželah v času po drugi svetovni vojni. V tem času je prišlo do vzporednega razvoja več trendov in okoliščin, kot so: razvoj novih filozofskih usmeritev, eksistencializma ter inace strukturalizma, ki so med drugim tudi omogočili kritiko znanstvenega pozitivizma; na področju kriminologije in kriminološke prakse rast tretmanskega optimizma, v okviru sociologije in sociološke kriminologije pa razvoj interpretativne paradigme ter interakcionističnega pogleda v kriminologiji; vse to pa v času razmeroma hitrega družbenega razvoja, blagostanja ter razmeroma še neugledanih omejitev perspektiv družbenega materialnega razvoja. V takih pogojih je prišlo do spoznavanja in kritik značilnosti modernih družb, do zamisli o »civilizacijski« odtujenosti človeka, ki ni le posledica razrednih in podobnih protislovij. Te kritike so bile usmerjene predvsem na značilnosti »segmentiranosti« ter birokratiziranosti sodobnih industrijskih družb in na korporativne vzorce oblastnosti. Družbeni liberalizem in tudi naraščajoča popularnost levih političnih usmeritev so podpirali odpor proti kaznovanju, spodbujali so rehabilitativne ideologije ter sploh zamisli o mnogih družbenih pozitivnih utopijah.

Mnoge od teh zamisli so se kristalizirale v gibanjih 68. let ter doprinesle k nastanku raznih »anti« usmerjenosti v strokah, ki so se ukvarjale z deviantnostmi (antipsihiatrija, anti-kriminologija, itd.). Te kritike in zamisli, ki so prihajale iz različnih smeri in z različnimi političnimi naboji, so velikokrat kot način premagovanja odtujenosti v sodobni družbi poudarjale in predlagale vračanje k manjšim in bolj celovitim družbenim in političnim strukturam, kjer naj bi ljudje bolj osebno, bolj smiselno in družbeno bolj povezano sodelovali v družbenem življenju. Rešitev so iskali v prevladovanju naraščajoče delitve dela, ki parcializira proiz-

vodne procese, a tudi sfero reprodukcije človeka, odnosov med ljudmi, kjer se razceplja človek tudi v »osvobojenem« območju prostega časa.

»Prvi« moderni skupnostni program

Najbolj znan zgodnji skupnostni program so razvijali v letih med obema svetovnima vojnama v Chicagu.¹¹ Po ugotovitvi, da se v določenih četrtih — predvsem območjih, kjer so se naseljevali skoraj izključno priseljenci — pojavljajo velike gostitve odklonskih pojavov, so čikaški raziskovalci razvili nov pogled na odklonskost ter tudi praktična izhodišča in programe delovanja. Po diagnozi stanja (ki se je glasila: prejšnji mehanizmi neformalnega družbenega nadzorstva se zaradi svoje nerelevantnosti v novi družbeni situaciji niso mogli več reproducirati, skupnost je izgubila svoje povezovalne mehanizme in nadzorstveni potencial ter se spremenila v nekakšno dezintegrirano »ne-skupnost« z velikim obsegom različnih odklonskih pojavov ter nezainteresiranostjo lokalnega prebivalstva zanje) so začeli razvijati večdesetletni program dejavnosti, s katerim so želeli spodbuditi prebivalce izbranih območij, da bi »po lastni iniciativi začeli reševati probleme svoje skupnosti, utrjevati občutek odgovornosti skupnosti za razvoj otrok na svojem območju in da bi se v splošnem trudili izboljšati položaj lokalne skupnosti«. Pri tem pa so raziskovalci in terenski delavci poudarjali pomembnost izhodišč, po katerih naj bi te dejavnosti razvijali in vodili lokalni vodje, ki naj bi razvili nekakšne lokalne organizacije skrbstva za mladino, te pa naj bi bile čim bolj avtonomne.

Ta prvi in do danes najbolj znani »skupnostni program«, oziroma sploh vsa spoznanja in izhodišča čikaške šole, so prinesla pomembne novosti. Predvsem so pomenile prehod iz individualnih (biologističnih) etioloških pojmovanj na raven sociološkega pojmovanja vzročnosti. S tem je bilo omogočeno razmišljanje o ustreznosti ali neustreznosti delovanja ustanov ter družbene strukture, odprle so se možnosti za pojmovanje skupnosti in njene organizacije kot predmeta intervencij, predvsem pa so ta izhodišča prinesla optimistična pojmovanja o človeški naravi, ki so prispevala k razvoju ideologij »dela z ljudmi«. V delih čikaške šole je implicirana in tudi eksplicirana kritika birokratizma, nepovezanosti in

¹¹ Chicago Area Project, opisano in citirano po Vodopivec, 1963; Kobrin, 1969; Schlossman in Sedlak, 1983.

odtujenosti strokovnih ustanov, ki jo je mogoče presegati z neposrednim aktiv(ističnim) delovanjem v okvirih male, lokalne skupnosti.

Izhodišča čikaške šole so obdržala svojo vrednost še danes. Nekateri pisci pravijo,¹² da po čikaški šoli nismo izgradili nobenih bistveno novih izhodišč skupnostnih programov, da so vsi novejši skupnostni programi praviloma le take ali drugačna kopija Chicago area projekta, oziroma celo, da so te kopije zelo blede, saj ostaja v mnogih novejših programih poglavitna težava ta, da se sprejeta izhodišča programa v praksi zadostno ne uresničijo. V procesu »udomačevanja«, »normaliziranja« in »standardiziranja« idej čikaške šole je prišlo pri kasnejših (ameriških) programih do velike formalizacije in s tem nove birokratizacije izvornih idej, pri čemer se pogosto temeljna vsebina zamisli skupnosti (to je zamisel o kvaliteti odnosov med ljudmi, o premagovanju posledic odtujenih institucij z tvorbo takih, ki bodo ljudem blizu, o participaciji ljudi in samozaščiti) zreducira na kake formalne značilnosti, kot je na primer velikost ustanove ali bližina doma. Te formalne značilnosti sicer niso nepomembne, so pa nezadostne za uresničevanje izvornih ciljev.

Kritike in dileme skupnostnih usmeritev

Mnoga raziskovalna poročila piscev, ki od srede 70. let naprej proučujejo skupnostne programe (predvsem v obliki velikih nacionalnih reform) vsebuje dvom o večji uspešnosti, cenenosti in humanosti novih programov; praviloma pa te parcialne kriterije umeščajo v razmišljanje o globalnih spremembah oblikovanja družbenega nadzorstva. Poglavitna tema teh razmišljanj je »širjenje mreže«.

Izraz »širjenje mreže« se nanaša na naraščajoč obseg korekcijskih in podobnih ustanov in ljudi, ki jih te ustanove zajemajo v svoje obravnavanje. Namesto, da bi skupnostni programi **nadomestili** tradicionalne ustanove (kar je bil namen), se razvijajo **vzporedno** z obstoječimi ustanovami. Ker so ti skupnostni programi bolj odprti, manj stigmatizirani, ker operirajo z »mehkejšimi« utemeljitvami (in ne represijo), ker so namenjeni velikokrat različnim »vmesnim«, »preddeliktnim« in podobnim obravnavanjem, je razumljivo, da lahko manj konfliktno zajamejo večje populacije (potencialnih) deviantov. Ker

pa skupnostne ustanove in programi rastejo vzporedno, vendar povezano s tradicionalnimi ustanovami, (in pogosto pod enotno upravo) ni čudno, da skupnostni program lahko velikokrat pomeni tudi nekaka široko odprta vrata, skozi katera se »pripuščajo« ljudje tudi v obravnavo v tradicionalnih ustanovah. Ob izrecnih namenih »odklanjanja iz kazenskega postopka« prihaja lahko do nasprotnega učinka:¹³ več ljudi v celoti zajetih v kakršnekoli obravnavanje, in celo več (nekaterih podskupin) zajetih v klasično kazensko obravnavanje.¹⁴

Pisci se praviloma strinjajo, da skupnostne oblike niso cenejše. Če pa že so cenejše, so cenejše v primerjavah skupnostnih oblik s tradicionalnimi; dejstvo pa je, da sedaj obstajajo obojne skupaj. Tudi uporaba kriterija humanosti je po mnenju mnogih dvomljiva; po eni strani se zbirajo poročila o primerih nehumanega postopanja in zlorabah, po drugi strani pa je iz načelnih razlogov kriterij humanosti skupnostnih oblik problematičen:

— Težko je govoriti o humanosti, če so se le zamenjala imena, dejavnosti pa ostale enake, ali pa so se razvile nove oblike obravnavanja, ki jih je težko razlikovati od starih in pogosto v skupnosti reproducirajo stare vzorce prisilnega sistema, ki naj bi ga nadomestile.

— Govoriti o večji humanosti novih ustanov je brezpredmetno, saj bi lahko na enak način humanizirali tudi tradicionalne, če bi jih le hoteli, z večjim odpiranjem, krajšanjem trajanja ukrepov, itd.

— Deinstitutionalizacija lahko dejansko rezultira v nekakšnem neintervencionizmu ali ravnodušnosti: a tedaj se odpre problem zanemarjanja ljudi, ki potrebujejo pomoč ali pa njihovega prepuščanja javnosti in privatni sferi, ki jih lahko nehumano zlorablja še bolj.

Nastanek in razvoj skupnostne usmeritve pisci — poleg empiričnega preverjanja operacionaliziranih kriterijev — razlagajo in navezujejo tudi na globalnejše družbene procese in strukture. Cohen (in drugi)¹⁵ vidijo v razvoju skupnostnega nadzorovanja temeljno strukturno preobrazbo družbenega nadzorovanja, ki je videti, kakor da se spet vrača k stanju in mehanizmom

¹³ V zvezi s takimi nepričakovanimi družbenimi uporabami reformnih namenov govori Tornudd (1984) o družbenih samousmerjevalnih mehanizmih, ki izničujejo cilje reform.

¹⁴ Glej Lerman, 1980; Spergel, 1982; Lerman, 1984; McSparron, 1980; Ditshfield (1984) cit. po Houghughy; Farrington in Bennet (1981) cit. po Houghughy, 1983.

¹⁵ Cohen, 1979.

¹² Tak sklep nakazujejo Schlossman in Sedlak (op. cit.), Berleman (1980) in drugi.

pred nastankom zapora in drugih azilskih, segregacijskih ustanov za deviante. Tako vsaj nakazujejo opredelitve skupnostnih usmeritev, ki se od zapora vračajo na skupnost. Po mnenju Cohena pa vse spremembe, ki jih nakazuje skupnostna usmeritev (brisanje mej med prostovoljnimi in prisilnimi, med zaprtimi in odprtimi, med krivdo in nedolžnostjo, med formalnim in neformalnim; povečevanje obsega (državnega) interveniranja; »terminsko maskiranje« narave dejavnosti; mešanje javnega in zasebnega; prodiranje družbenega nadzorstva v družino in druge male družbene enote; reintegracija kot načelo namesto segregacije; povečevanje raznovrstnosti oblik obravnavanja ter njihova »teatralnost«) nakazujejo prej proces razširjanja družbenega nadzorstva, ki se je začelo z ustanovitvijo institucije zapora in se je prek tehnik klasificiranja, urejanosti, discipliniranja ter javnega nadzorovanja »deinstitucionaliziralo« v bolj fleksibilne, graduirane in raznovrstne metode in oblike.

Po analizi Mayo¹⁶ so programe razvoja skupnosti iznašli Britanci v času med obema vojnama, in sicer v zvezi z dejavnostmi izobraževanja, zdravstva in socialnega skrbstva v svojih dolgoletnih prekomorskih kolonijah. Mayo pokaže, kako so ti obsežni in dragi programi, ki so imeli namen vzpostavljanja političnih institucij, izboljšanja materialnega stanja, kulture, izobrazbene ravni in podobno, nastajali kot odgovor na svetovno situacijo ter naraščajoče zahteve po uvedbi samouprave kolonij. Vzpostavljanje temeljnih političnih ustanov prebivalstva kolonij po vzoru zahodnih demokracij je imelo za namen predvsem obrambo pred prihajajočim komunizmom pri ohranjanju obstoječih lastninskih odnosov. Po drugi strani je bila izgradnja prometne in druge materialne infrastrukture vedno bolj nujen pogoj za transport surovin iz novih nahajališč, ter predvsem nujna prilagoditev spremenjeni tehnologiji transporta. Družbeni razvoj kolonij, ki ga je Britanija podpirala, je bil tako po eni strani proizvodna nujnost, po drugi strani pa aktivno poseganje Britanije v urejanje predvidene bodoče neodvisne države, ki naj bi še ustrezala britanskim interesom.

Podobni razlogi naj bi vodili razvoj skupnostnih programov v ZDA v času po državljanski vojni ter v 60. letih 20. stoletja v okviru znane »war on poverty« — vojne proti revščini. V teh primerih je bil seveda interes razvijalcev skupnostnih programov usmerjen na notranje-politično področje, kjer je kazalo, da naraščajoče

socialne zahteve in kritike ogrožajo legitimno osnovo vladajoče stranke.

S svojo kritiko skupnostnih programov Mayo opozarja na njihove možne represivne in nazadnjaške aspekte: ideološko in poceni rešiti, oziroma boljše rečeno, prikriti družbena protislovja in njihove izraze. V večini (ameriških) skupnostnih programov — katerih predmet intervencije naj bi bila skupnost — se namreč še vedno kot osnovni predmet obravnave pojavlja posameznik (kot pomanjkljiv, patološki), ne pa družbena struktura in na primer različne družbene priložnosti in možnosti. Razumljivo je, da se zato v okviru skupnostnih programov obsežno uporabljajo različne terapije in treningi, skupinsko delo in podobne oblike, ki imajo namen usposobiti zajete posameznike, da bodo bolj uspeli na — predvidoma za vse enakem — tržišču delovne sile.

V tem smislu — izhajanja iz preprostih funkcionalističnih izhodišč — pa ni dvomljivo le izhajanje iz posameznika (kot slabega), temveč je lahko podobno omejeno tudi izhajanje in omejevanje na lokalno skupnost kot omejen predmet delovanja, kot vir sredstev, kot prostor uveljavitve. Ostajanje znotraj okvirov lokalne skupnosti lahko pomeni tudi pristajanje na družbene procese, ki pripeljejo do diferenciranja lokalnih skupnosti, do getoiziranja ali depriviranja posameznih območij mest, kjer se nato zbirajo prebivalci ustreznih družbenih plasti. Teme lokalne skupnosti je v širšem družbenem ocenjevanju tudi najlažje zavrniti kot parcialne ali pa jih inkorporirati v bolj kompleksne politične strategije.

Cohen, Mayo in drugi tako odpirajo tudi vprašanje konsenzualnih ali konfliktnih teoretičnih izhodišč pri načrtovanju skupnostnih programov, oziroma problematiko širše družbe in globalnih trendov načinov nadzorovanja.

Vloga lokalne skupnosti

Na nek način paradokсно notranje protislovje skupnostnih usmeritev je, da začenjajo skupnostni programi v svetu postajati popularni prav v času, ko v teoriji in empiriji ugotavljamo, da je mestna lokalna skupnost — kot skupnost — »mrtva«. Prav ta skupnost, ki je v primerjavi z nekdanjo vaško in današnjo mestno lokalno skupnostjo nekoč spontano in nevede opravljala svojo preprečevalno funkcijo, naj bi danes postala osnova novega preprečeva-

¹⁶ Mayo, 1975.

nja in obravnavanja deviantov. Ta paradoks nekateri pisci razlagajo na ta način, da trdijo, da gre v modernem pisanju o skupnostih za močno romantiziran in idealiziran koncept, oziroma da gre v praksi skupnostnih usmeritev za drugačno pojmovanje in »uporabo« lokalne skupnosti, kot pa ga implicirajo razmišljanja o delovanju neformalnega družbenega nadzorstva v starih, ruralnih, povezanih in razmejenih skupnostih.

Problem v zvezi s preprečevalnimi vlogami in možnostmi lokalnih skupnosti je naslednji: čim bolj je skupnost obremenjena z odklonskimi pojavi (čim bolj nastopa kot »porajalni« okoliš), tem manj je v njej preprečevalnih možnosti in v tem manjši meri svojo preprečevalno vlogo sprejema. Ta tipična zveza se kaže tako v primerjavah vaških in mestnih skupnosti (pri čemer v teh drugih najdemo manjšo povezanost med ljudmi, več dnevnih in drugih migracij, več anonimnosti, več priložnosti za kazniva dejanja, manj celovitosti v medsebojnih odnosih ljudi, ki znotraj mestnega prostora v svoji lokalni skupnosti uresničujejo le razmeroma majhen del svojih interesov), kot tudi v primerjavah bolj ali manj ogroženih oziroma bolj in manj »porajalnih« mestnih skupnosti. Čeprav je ta povezava precej tавтоloška, oziroma uporablja krožnost razlage, pa vendar opozarja na pragmatično dejstvo, da so lokalne skupnosti, ki bi najbolj »potrebovale« preprečevalne skupnostne programe, najmanj sposobne le-te izvajati, oziroma kažejo najmanj spontanega interesa za take dejavnosti. Na čem torej osnovati skupnostne ali preprečevalne programe?

Mestne lokalne skupnosti pač niso več v enakem smislu naravne skupnosti, kot je to bil ideal vaške lokalne skupnosti, ki je bila v večji meri celovita zaključena enota. Današnje lokalne mestne skupnosti in dogajanja v njih so pravzaprav v veliki meri izraz in posledica širših mestnih dogajanj in diferenciranega razreševanja mestnih protislovij; drugič pa skupnosti v veliki meri nastajajo z delovanjem najrazličnejših upravnih, političnih, strokovnih in drugih ustanov, ki v svoji teritorialni in organizacijski delitvi dela segajo v lokalne skupnosti. (Ali v bistvu s »krajevno skupnostjo« ne mislimo velikokrat predvsem na pisarno krajevne skupnosti, DPO v KS, komisije, svet in druge organe KS, potem pa na šolo, krajevnega varnostnika, za KS pristojnega socialnega delavca, itd.? In ko zaradi kakšnih preprečevalnih dogovorov

sklicujemo sestanek krajevne skupnosti, ali ne povabimo predvsem predstavnikov vseh obstoječih organov, organizacij in ustanov, in to ne le kot predstavnike krajanov, temveč bolj kot predstavnike neke politične, organizacijske, materialne moči?)

Vendar pa so elementi, ki jim v idealu vaše skupnosti pripisujemo preprečevalno vlogo, le deloma institucionalne narave. Čeprav je »preprečevalna učinkovitost« nekdanjih vaških skupnosti pogojena tudi z razmeroma majhno stopnjo družbenega spreminjanja in zato ustrezni stabilnosti vrednot, običajev in sploh družbene strukture, pa je bil medij te preprečevalne učinkovitosti v medsebojnem poznavanju pripadnikov takih skupnosti, v njihovi neposredni soodvisnosti, v kvaliteti njihovih medsebojnih odnosov. Po tej razčlenitvi lahko torej pričakujemo preprečevalni vpliv skupnosti le tam, kjer potencialnega devianta sosedje, sorodniki in sodelavci poznajo, kjer so zanj psihološko in socialno pomembni, kjer je vključen v dejavnosti skupnosti, kjer ga na sokrajane vežejo odnosi določenih pravic in dolžnosti, ki se lahko uveljavljajo in sankcionirajo v vsakodnevnih medosebnih stikih.

Med obehma pojmovanjema skupnosti — kot celote medosebnih odnosov ali kot najnižje ravni delovanja bolj ali manj povezanih družbenih organizacij in institucij — je zgodovinski razvoj pripeljal do situacije, ko so nastale lokalne skupnosti (ali le administrativna območja?), ki se zaradi razpada prejšnjih tesnih povezanosti na osnovi razmeroma nespremenljivih družbenih okoliščin »odlikujejo« kot posebni porajalni okoliši ali kot z deviantnostjo najbolj ogrožene skupnosti. Kot odziv na ta dogajanja smo ustanavljali vedno bolj centralizirane in birokratizirane ustanove, ki naj bi z naraščajočo diferenciacijo ter razvijanjem strokovnosti in poklicnosti nadomeščale razkroj prejšnjih mehanizmov neformalnega družbenega nadzovanja. Skupnostna usmeritev, v enem svojem delu, pomeni odziv na refleksije o neuspešnosti in slabih posledicah razvijanja tega, vedno bolj obsežnega in diferenciranega sistema centraliziranih ustanov formalnega družbenega nadzovanja.

Skupnostni programi in usmeritve izhajajo v različni meri in kombinacijah iz obeh aspektov pojmovanja lokalne skupnosti. Veliki programi odklanjanja (diversion), policijskega opozarjanja (cautioning), ustanavljanja ustanov vmesnih tretmanov (intermediate treatment) in skupnost-

nih prevzgojnih ustanov (community corrections) pretežno izhajajo iz pojmovanja skupnosti kot sistema organizacij in zato je njihova strategija in retorika vezana na pojem deinstitutionalizacije, ki jo pojmujejo predvsem kot zmanjševanje in odpiranje ustanov ter večje mešanje populacij (deviantnih in nedevariantnih).

Poleg teh programov pa razvijajo drugi, v skladu s pojmovanjem skupnosti kot predvsem nečesa neformalnega, različne oblike alternativnih služb, skupin samopomoči ter drugih oblik nedržavnih organizacij povezovanja ljudi, z bolj ali manj izrecnim namenom premagovanja različnih individualnih ali skupnostnih težav.¹⁷ V tako pojmovanje skupnosti se uvrščajo tudi različni eksperimentalni raziskovalni programi, ki razvijajo oblike in metode povezovanja in aktiviranja prebivalcev lokalnih skupnosti skozi razvijanje lokalno vodenih in vezanih organizacij skrbi za določene podskupine prebivalstva, zaščite pred problemi ali zadovoljevanja kakih interesnih področij ali potreb. Značilno je, da si taka izhodišča in cilje praviloma ne postavljajo »veliki« nacionalni programi socialne ali kriminalne politike, saj izhajajo predvsem iz institucionalnih struktur in iz pojmovanja skupnosti kot sistema institucij. Omenjeni raziskovalni eksperimentalni pristopi pa — nasprotno — zaradi svojih posebnih izhodišč in ciljev, razvijajo svoje dejavnosti velikokrat mimo ali celo v nasprotju z obstoječim institucionalnim sistemom. Tako jim je mogoče očitati, da ne razvijajo rešitev in metod, ki bi bile skladne s širšimi razpoložljivimi družbenimi pogoji in okoliščinami, oziroma ki bi se mogle uporabiti kot »nadaljevanje« dejavnosti obstoječih ustanov.

Izhajajoč iz »neromantizirane« podobe lokalne skupnosti ter iz stvarnih možnosti načrtovanja in izvajanja socialne in kriminalne politike, pravi Hoghughy,¹⁸ da ne moremo zahtevati od lokalne skupnosti, naj »opravi svojo nalogo«, temveč je bolj stvarno zahtevati, naj »deluje kot podaljšana roka ustanov«. S tem pove, da je iskanje poti nazaj, k prejšnjim modelom nad-

zorovanja v lokalni skupnosti, nemogoče in da je potrebno računati z institucijami, ki smo si jih izgradili, ter iskati možnosti prilagojevanja ustanov novim družbenim pogojem ter stvarnim možnostim lokalne skupnosti. »Zahtevati od lokalne skupnosti naj deluje kot podaljšana roka ustanov« se sliši paradokсно in morda perverzno; Hoghughy s tem misli na prepričevanje javnosti (ki je sicer po mnogih raziskavah v odnosu do vprašanj kriminalne politike močno represivno, kaznovalno ali ravnodušno razpoložena), da je iskanje možnosti za vključevanje prestopnika v delo skupnosti boljša alternativa kot pa njegovo nameščanje v zapor;¹⁹ spet drugi pisci razvijajo posebne strategije dela z javnostjo,²⁰ tretji pa menijo, da je spopad z »novimi populizmi«²¹ ena od bistvenih nalog kriminologije.

Pogled na skupnostne programe kot sodelovanje skupnosti v vlogi »podaljšane roke« je še posebno prepričljivo v tistih primerih skupnosti, ki sicer poznajo oblike samoorganizacije in povezovanja, vendar so te oblike nelegalne ali kako drugače neprimerne širšim ciljem družbenega razvoja. V primerih skupnosti posebnih manjšin ali »kriminalno integriranih«²² skupnosti je cilj skupnostnih programov tudi boj z negativno ocenjenimi vzorci samoorganizacije skupnosti, oziroma njihovo odstranjevanje.

Posebne dileme se vežejo na lokalno skupnost kot okvir delovanja, oziroma na nasprotja med delovanjem na mikro in makro ravni. Že večkrat omenjena kritika trdi, da je delovanje na mikro ravni nestvarno, zakrivajoče, ideološko, v kolikor spregleduje dogajanja na makro ravni, ki povzročajo reproduciranje problemov na mikro ravni. Nekoliko drugačni problemi v zvezi s poudarjeno »lokalnostjo« lokalne skupnosti pa se kažejo v mnogih programih, ki so jim očitati, da so s posebnim delovanjem v eni lokalni skupnosti probleme le prenesli drugam, v sosednje lokalne skupnosti. Bolj splošno rečeno, eksperimentalni lokalni programi pogosto ne upoštevajo, da obnavljanje in razpodeljevanje deviantnosti — če upoštevamo le prostorsko razsežnost — deluje v širših, na primer mestnih okvirih, ter da delovanje v okviru lokalne skupnosti lahko pomeni parcializacijo, spregledovanje bistvenejših dogajanj in nestvarnost dobljenih rešitev za širše prostorske in politične okvire.

¹⁷ Razlikovanje med velikimi, institucionalnimi, ter malimi, manj formalnimi oblikami postaja po mnenju nekaterih piscev težavno in dvomljivo. Male neformalne službe so namreč prej ali slej izpostavljene pritiskom kooptacije in se tudi same potegujejo za državno financiranje, ki ga v mnogih primerih tudi dobijo. Po drugi strani na zahodu narašča delež privatnih ustanov, ki izvršujejo dejavnosti v okviru »velikih« socialno-političnih programov in usmeritev.

¹⁸ Hoghughy, 1983.

¹⁹ Hoghughy, 1983.

²⁰ Fattah, 1982.

²¹ Tornudd, 1984.

²² Kobrin, 1966.

Vloga in pomen skupnostnih pristopov

Doslej opisane utemeljitve, kritike in dileme skupnostnih usmeritev lahko okvirno razvrstimo v dve skupini:

— skupino, izhajajočo iz funkcionalističnih predpostavk, ki praviloma govori o učinkovitosti, cenenosti in humanosti obravnavanja deviantov, spreminjanja ljudi, organiziranja skupnosti z namenom preprečevanja in odzivanja na deviantne pojave;

— skupino, izhajajočo iz predpostavk konfliktnih narave in ureditve družbe, ki govori o organizaciji družbenega nadzorstva, kot sredstvu obvladovanja družbe s strani enega sloja ali razreda, ki se sprašuje po delovanju družbenega nadzorstva kot sredstva nepravičnega razdeljevanja dobrin in prikrivanja družbenih protislovij.

Pripadniki prve vrste izhodišč so bolj ali manj brez bistvenih pomislekov naklonjeni skupnostnim usmeritvam, nekateri zaradi pozitivnega pojmovanja o teoretični utemeljenosti skupnostne usmeritve, drugi pa v skladu z bolj pragmatičnim mnenjem, da utegnejo biti skupnostne usmeritve v obravnavanju deviantnosti uspešnejše od razmeroma neuspešnih tradicionalnih oblik. Eni in drugi po eni strani menijo, da zastavljenih predpostavk skupnostnih usmeritev še sploh nismo zares uresničili (ter da je torej v njihovem resničnem uveljavljanju prihodnost skupnostnega obravnavanja), po drugi strani pa da je potrebno še naprej razvijati nove, boljše metode in institucionalne oblike skupnostnih usmeritev.

Pripadniki konfliktnih izhodišč so v ocenjevanju skupnostnih usmeritev praviloma bolj kritični. V analizah zanje niso toliko pomembni pragmatični kriteriji uspešnosti ali cenenosti, bolj pa jih zanima delovanje (skupnostne) ideologije, pod katero se skrivajo stare rešitve, »širjenje mreže«, »poglobljanje nadzorstva«, »družbena pomiritev« in podobni učinki. Skupnostne usmeritve, kakor se v praksi (pod državnim nadzorstvom) oblikujejo, jim v veliki meri pomenijo le nove oblike in metode nepravičnega družbenega nadzorstva, ki ohranja družbeni status quo.

Isti pripadniki konfliktnih izhodišč pa v skupnostnih usmeritvah (njihovih teoretičnih izhodiščnih in tudi v nekaterih praktičnih dejavnostih) vidijo tudi drugi pol njihove vrojene protislovnosti: možnost za uveljavitev pravič-

nejšega oblikovanja nadzorstva oziroma razpodeljevanja ekonomskih možnosti, dobrin in družbene participacije (delavskega razreda), na katere delovanje družbenega nadzorstva tudi vpliva. Ker ti pisci vidijo pogloblitni problem skupnostnih modelov v preprostem razkoraku med (družbeno močno privlačno) retoriko in (diskriminirajočo) uresničitvijo te retorike, je tudi njihova rešitev preprosta: v uresničevanju skupnostnih programov je treba njihovo retoriko vzeti kar se da zares.

Po analizi Bolgerja in sodelavcev²³ skupnostno delo (ki ga pojmujejo kot razvoj skupnosti) lahko obstaja le, če je skupnostnemu delavcu odprt nek prost maneverski prostor delovanja. Prost maneverski prostor pomeni naslednje: skupnostni delavec lahko pridobi zaupanje prebivalstva lokalnih skupnosti ter naveže z njimi tolikšen stik, da jih bo lahko spodbujal k dejavnemu zavzemanju za razreševanja njihovih (skupnostnih) problemov (to so predpostavke in cilji skupnostnega razvijanja) le, če mu je dovoljeno ljudi zares upoštevati, jim zares prisluhniti, zares sprejeti njihove zaznave in želje. Če naj se prebivalstvo aktivira, mora imeti skupnostni delavec na voljo tudi neka sredstva in možnosti v zunanjem (institucionalnem) svetu, da bodo prebivalci v njih uporabi videli motivacijo za delovanje. S takim organiziranjem prebivalstva, ki poteka nekako mimo okvira obstoječe delitve dela med strokovnimi in političnimi ustanovami, pa se prebivalstvo pojavlja kot razmeroma neodvisno organizirana družbena sila, ki tako pride do položaja, da zahteva tisto, kar retorika skupnostnih modelov obeta: možnost sodelovanja pri upravljanju skupnosti. V skladu s tako analizo Bolger in sodelavci postavljajo kot pogoj »naprednega skupnostnega dela«: uveljavitev odgovornosti skupnostnega delavca najprej lokalnemu prebivalstvu in šele potem (strokovni) ustanovi, ki ga plačuje; razvijanje oblik neposrednega demokratičnega delovanja in neposredniških oblik političnega zastopanja, razvoj množičnih strategij, ki bodo znikale legitimiranje oblasti s tako imenovanimi splošnimi interesi prebivalstva.

V nadaljnjem razvoju strategije »naprednega skupnostnega dela« postane tudi omejevanje na lokalno skupnost ovirajoče: tako Bolger in sodelavci kot Mayo²⁴ in drugi so mnenja, da pomeni opredeljevanje socialnih problemov kot pripada-

²³ Bolger in sodelavci, 1981.

²⁴ Mayo, 1975.

jočih le lokalni skupnosti, drobitev dejanskih obćih problemov, ki so lahko rešljivi le z motiviranjem nekega bolj obćega druŹbenega subjekta. Izhajajoć iz tega sklepa postane jasna potreba po iskanju razrednega subjekta, oziroma potreba po povezovanju in navezovanju skupnostnega dela na organizacijo, ki predstavlja obće druŹbeni, razredni interes. Skupnostno delo pa se v tej analizi ne reducira ali spremeni v (naskupnostno) politično delo. Skupnostno delo ostaja še vedno potrebno na lokalni ravni, kjer lahko edino, upoštevajoć vso kompleksnost lokalne situacije in lokalne problematike, povezuje ljudi, vendar jih brez povezanosti z razredno organizacijo ne more učinkovito (to je z globalnejšimi druŹbenimi ukrepi) razreševati.

Po dosedanjem povzemanju mnenj tujih piscev o skupnostnih usmeritvah se kaŹeta dve temeljni temi oziroma dilemi:

Ena zadeva pojmovanje vzročnosti oziroma pogojev reproduciranja odklonskosti (ali tako imenovanih socialnih problemov) ter načinov njihovega odpravljanja. To pojmovanje mora tako ali drugaće vključevati tudi vsaj implikacije o odgovornosti za odklonske pojave (ali je odgovorna »druŹba« ali gre za posameznikovo »krivdo«), o kriterijih za zaćenjanje druŹbenih akcij, o subjektivnih takih akcij in metodiki dela. Poenostavljeno rećeno, gre za vprašanje, ali naj se pri obravnavanju odklonskosti angaŹirajo druŹbene ustanove (in to katere), ali morda politične organizacije ali skupnost ter kakšni naj bodo pri tem njihovi medsebojni odnosi.

Odgovor na to vprašanje pa je v tesni zvezi z vprašanjem razrednosti teh dejavnosti (nadzorovanja). Čeprav skupnostna usmeritev do neke mere romantizira pojem lokalne skupnosti, pa je tudi jasno, da se skupnost (politično) konstituira skozi svoje organizacije, ki so lahko (in praviloma so) vezane na širše politične okvire izven skupnosti, ki lahko torej predstavljajo nekako organizacijo lokalne skupnosti »od zunaj«. Katere interese bo torej skupnostno obravnavanje ščitilo oziroma pomagalo uresničevati? V smislu uresničevanja nekih prikritih, ne povsem na prvi pogled razvidnih interesov, gre lahko na primer za teŹnje k pocenitvi dejavnosti, kar stvarno pomeni prevelikev doloćenih stroškov druŹbene reprodukcije na prav doloćene druŹbene skupine, lahko gre za parcializacijo druŹbene participacije (preko parcializacije predmeta, o katerem skupnost lahko odloća), za razvijanje represivnosti in sumničavosti, ki za-

deva deviante in vse vrste druŹbenih odklonov,²⁵ in podobno.

Tudi jugoslovanski pisci so se opredeljevali do nekaterih postavk skupnostnih usmeritev. Tako se Jašović²⁶ sprašuje, ali so za naše razmere potrebni posebni preprećevalni programi lokalnih skupnosti, ker nekateri pisci menijo, da so za borbo s socialnimi problemi zadostni že »splošni druŹbeni ukrepi«, po mnenju drugih pa »mnogi parcialni ukrepi«. Jašović pravi, da so preprećevalni programi za nas vseeno lahko koristni, vendar z drugaćno teoretično osnovo. Jašović preprećevalnim programom — usklajenim z našim pojmovanjem decentralizacije in samoupravljanja — pripisuje predvsem pomen in namen koordiniranja in vzpostavljanja celovitosti dela različnih druŹbenih dejavnikov na doloćenem obmoćju.

Drugi pisci utemeljujejo smotrnost skupnostne usmeritve preko odnosa ciljev in metod. Morebitno vprašljivost skupnostnih programov, izhajajoćih iz mnogih zelo podobnih ali enakih obrazloŹitev kot so tiste, na katerih počiva zamisel samoupravljanja in delegatskega sistema (na primer zamisel o bolj neposredni participaciji prebivalstva) zagledamo v drugaćni lući ob Kardeljevi oceni,²⁷ da »v naši praksi... odnosi zasnovani na pluralizmu samoupravnih interesov... še niso postali popolna resničnost« ter da »zapletena druŹbena struktura in protislovje raznovrstnih interesov pogosto ne samo preprećujeta, ampak tudi deformirata razvoj takih interesov«. Tanjškova²⁸ ob tem ugotavlja, da je uresničevanje ciljev, kot je pluralizem samoupravnih interesov ter humanizacija odnosov med ljudmi, moŹno le z »razvijanjem novih, bolj neposrednih oblik in metod dela, ki bodo nadomestile dosedanje preveć formalno obravnavanje problemov v krajevni skupnosti«. Preko takih oblik dela naj bi »obravnavanje skupnih zadev v krajevni skupnosti izgubilo prevladujoći

²⁵ Brady (1981) opisuje oblike »samozaščitnega« organiziranja krajanov v ŹDA, ki jih imenuje »popularna pravica« ali »vigilantna pravićnost«. Gre za oblike »parapolićijskega« organiziranja skupin krajanov, ki v svojem varnostnem delovanju učinkujejo izrazito rasistićno, militaristićno in konzervativno. Brady pravi, da gre za organiziranje skupnostnih iniciativ, ki kljub izraženi neodvisnosti ali celo kritiki drŹave zakrivajo druŹbeno represijo (uradnih ustanov). Cohen (1979) v svojih »zapiskih o kaznovalnem mestu« napoveduje većje prodiranje druŹbenega nadzorovanja v vse temeljne celice druŹbe.

²⁶ Jašović, 1978.

²⁷ Kardelj, 1977.

²⁸ Tanjšek, 1980.

formalno-manifestativni značaj«, »v okviru krajevne skupnosti naj bi prihajalo do ponovne reintegracije posebnih sektorjev družbenih dejavnosti, ki jih pokrivajo posamezne interesne skupnosti«.

Saksida v uvodu v raziskavo »Socialno terapevtska kolonija na Rakitni« postavlja uvajanje novih oblik dela v okvir odnosa med makro in mikro ravni delovanja za uresničitev samoupravljanja. Po njegovi oceni obstaja nasprotje med makro-normativ(ističnim) spreminjanjem institucionalnih odnosov, norm in vrednot in pa dejanskostjo reproduciranja hierarhičnih vzorcev odnosov v »mikrostrukturah, se pravi v vsakodnevnih stikih med ljudmi in skupinami, znotraj katerih so ljudje v neposrednem stiku: v družini, na delovnem mestu, v neposrednem sosedstvu«. Uresničitev — sicer na makro ravni že opredeljenih ciljev — naj bi bila mogoča le preko dejavnega spreminjanja mikro vzorcev odnosov oziroma pogojev njihovega družbenega reproduciranja.²⁹

Stritih v razmišljanju o potrebah po spreminjanju socialnega dela v naši družbi govori o spoznanju, »da je potrebno delovati na nekatere vzvode v družbenem okolju, preko katerih bi bilo mogoče vplivati na spremembo celovitih razmer v katerih otroci živijo«. ³⁰ »Obravnavanje problemov posameznika v okviru in sklopu zanj pomembnega socialnega okolja« implicira, da »postane predmet te obravnave tudi socialna skupina, institucija in celotno družbeno okolje«. Pri tem pa naj bi upoštevali »princip celovite analize in usmerjanja družbenih pojavov, naslonitev analize na nasprotja, protislovja in konflikte v družbi, upoštevanje pozicije posameznika kot pripadnika svojega razreda ali sloja, itd.«³¹

Mnogo od doslej opisanih temeljnih dilem skupnostnih usmeritev ostaja odprtih in relevantnih tudi v naših družbeno političnih razmerah. Ob uresničitvi temeljne družbene socialistične preobrazbe, ob uvedbi mnogih ustanov in ob dejavnostih, ki naj bi na različnih področjih socialnega varstva zagotavljale osnovno raven socialne varnosti, reševale (socialne) probleme ter odpravljale pogoje njihovega nastajanja, ob normativno sprejetem in formuliranem sistemu delegatskega odločanja ter krajevne samouprave, se še vedno srečujemo z »odklon-

skost porajalnimi okoliši«, ³² z območji, kjer se grupirajo pojavi družbene odklonskosti, nekateri problemi pa se ob zaostrovanju družbenih razmer tudi še naprej v širši družbi reproducirajo in celo širijo.

Mnenja citiranih slovenskih piscev, ki poudarjajo nezadostnost formalnih in normativnih rešitev, predlagajo razvijanje in uveljavitev novih metod dela, ki naj bi bile ustrezne stvarnemu uresničevanju zamišljenih družbenih odnosov v mikro okoljih, ki kot predmet obravnave postavljajo poleg posameznika tudi njegove socialne skupine, institucije in celotno družbeno okolje — postavljajo skupnostno delo v vlogo sredstva, tehnologije ali medija uresničevanja morda najvišjih in najbolj dolgoročnih družbenih vrednot in ciljev, s tem pa tudi odpirajo vprašanja konkretnih družbenih subjektov take družbene akcije ter objektivnih in subjektivnih možnosti in ovir za take dejavnosti.

Strokovna dejavnost, ki v obravnavanju ogroženih otrok pride do spoznanja, da je potrebno delovati na nekatere vzvode v družbenem okolju, preko katerih bi bilo mogoče vplivati na spremembo celovitih razmer, v katerih otroci živijo, očitno presega strokovno dejavnost, ki se utemljuje s parcializiranim objektom dela (deviantom) in ki deluje ali celo ustvarja nova parcializirana (segregacijska) okolja delovanja. Dejavnost (socialna služba), ki se želi osnovati na potrebah socialno prikrajšanih ljudi, si s tem prizadeva za socialne spremembe, za bolj funkcionalno (v političnem smislu) vključevanje v socialne akcije, za premoščanje prepada med zbiranjem informacij ter formulacijo predlogov in javnim delovanjem v smislu socialne akcije.³³

V zvezi s temi pojmovnimi premiki se odpirajo mnoga vprašanja. Ali naj bodo sklopi bolj ali manj integriranih ciljev in metod, ki jih ohlapno vežemo z izrazom skupnostna usmeritev, ter subjekti skupnostne usmeritve identični z obstoječimi dejavnostmi in ustanovami, v kolikšni meri naj bi bili nanje vezani, jim podrejeni ali morebitni od njih neodvisni? V kolikšni meri naj bo skupnostno delo usmeritev, ki se družbeno utemljuje s specialističnim obravnavanjem parcialnega problema deviantnosti (to je, deviantov) znotraj že tako parcializiranega območja lokalne skupnosti, ali pa naj, nasprotno, preseže svoj parcialni mandat za obravnavanje deviantov, oziroma ga veže na angažiranje naj-

²⁹ Saksida, 1975.

³⁰ Stritih, 1980.

³¹ Kos in Stritih, 1980.

³² Pečar, 1975.

³³ Brejc, 1973.

širšega kroga krajanov in uresničevanja njihovih interesov,³⁴ in se torej utemelji kot bolj obče družbenopolitična dejavnost?

Ali naj bo torej skupnostno delo identično krajevni samoupravi? In ali naj bo njegova strokovna osnova in metodika zgolj del (ali sredstvo) strokovne osnove in metodike političnega dela? Ali naj bo skupnostno delo le ena od različnih metod, ki jo uporabljajo različne stroke in ustanove, ki v obstoječi družbeni delitvi dela prevzemajo nase nalogo obravnavanja deviantov kot podskupine s posebnimi osebn(ostn)imi in socialnimi značilnostmi, ki pač po fizični nuji živijo v nekem območju, ki ga imenujemo skupnost? Ali naj skupnostno delo pomeni ustvarjanje pogojev za organiziranje in oblikovanje iniciative krajanov, ki bo po nujnosti prepletenosti in povezanosti družbenih vzrokov in posledic pripeljala do oblikovanja in organiziranja iniciativ tudi na višjih ravneh?

Vsa ta vprašanja kažejo na nejasnost in kompleksnost pojmovanj odnosov med strokovnostjo in poklicnostjo na eni, ter političnostjo skupnostnih usmeritev na drugi strani. Zdi se, kot da nevtralistično in specialistično pojmovana strokovnost in poklicnost ustreznih strok in ustanov zaradi preozkega pojmovnega okvira in prevelike parcializacije (ali pa nasprotno prevelike splošnosti) svojih nalog zadeva ob meje svoje (ne)uspešnosti, medtem ko do konca izpeljana strokovna in teoretična spoznanja o družbeni naravi odklonskosti (in drugih socialnih problemov) vodi k politizaciji stroke in dometov njene dejavnosti. Ta politizacija pa ni samo teoretična ali abstraktna, temveč se kaže in razvija prav zaradi cilja in metodike skupnostnega dela, ki ob vpletanju v družbene odnose v konkretni skupnosti trči ob nasprotujoče si interese, v mikro okolje preslikana družbena protislovja.

Politične implikacije skupnostnih usmeritev (če le-te niso mišljene le kot formalno besedičenje) izvirajo iz dejstva, da zavračanje parcializacije problema deviantnosti vodi k vključevanju širšega kroga posameznikov, skupin in ustanov v delovanje. Ker pa vsi ti subjekti iz širšega kroga niso nujno stigmatizirani kot deviantni,

³⁴ »Interesi najširšega kroga krajanov« pa niso razvidni sami po sebi. Družbena artikulacija teh interesov je vedno plod nekega »procesa podružbljanja«, v katerih se uveljavlja taka ali drugačna interpretacija skupnih interesov s strani politično organiziranega subjekta. Vprašanje ali naj se skupnostno delo angažira v uresničevanju splošnih interesov krajanov torej ni zadostno; še vedno ostaja odprto vprašanje kateri so ti interesi, oziroma katere interpretacije se pri tem uporabljajo.

tudi ni mogoče z njimi delati pod grožnjo prisile, ampak le z vzpostavljanjem bolj ali manj prostovoljnih stikov in dogovorov. Prostovoljnost stikov pa pomeni nekakšno dvosmernost in vzajemnost koristi in s tem tudi odgovornosti. Gre za vprašanje, »kdo dinamizira in strokovno oblikuje družbene interese«,³⁵ pri čemer to vlogo dinamizatorja v skupnostnih usmeritvah v večji meri prevzemajo tradicionalni »klienti« in njihovo socialno okolje, ne pa prevladujoče (politične) interpretacije z različnimi »objektivnimi nujnostmi« vred.

Čeprav skupnostne usmeritve omogočajo — kakor smo nakazali — možnost pozitivne politizacije³⁶ (v smislu prostovoljnega in neposrednega angažiranja ljudi za reševanje svojih in ali družbenih težav, pa »retorika skupnosti« lahko izpolnjuje tudi drugačne funkcije. Zaradi večje kompleksnosti razlag ter pristopa, ki obeta manjšo konfliktnost ter večjo uspešnost reševanja problemov, »retorika skupnosti« lahko služi bolj zaupanje vzbujajočemu in težje prepoznavnemu opravičevanju in vzdrževanju nekaterih manj zadovoljivih značilnosti družbenih odnosov v lokalnih skupnostih ter reševanju tako imenovanih socialnih problemov. Stvarnost družbene prakse na področjih socialne, kriminalne in drugih politik velikokrat kaže na velike razkorake med formulacijami »družbenosti« ali podružbljanja določenih dejavnosti ter njihovo vsebino in dejanskim uresničevanjem. Vendar pa vsaka od — v zgodovinskem zaporedju sledečih si, svojemu času in prostoru prilagojenih — utemeljitev skupnostnega dela (ali skupnostne politike) obenem z morebitnim »ideološkim« prikrivanjem stvarnih družbenih odnosov, vnaša v družbeno življenje tudi vizije in vsebine, ki pomenijo korak naprej, in ki jih je mogoče v družbenih dogajanjih uporabiti kot družbeno potrjen cilj (ki je pač lahko v večjem ali manjšem razkoraku s stvarnostjo), za katerega se lahko legitimno potegujemo. Taka možnost pa pomeni tudi potencialni pritisk in spodbudo k hitrejšemu razvijanju družbenih odnosov.

Razvoj skupnostnega dela na področju obravnavanja deviantnih pojavov (ki so praviloma

³⁵ Brejc, 1973.

³⁶ Houghugh (1983) meni, da je predloge za izboljšanje skupnostnega nadzorstva (zmanjševanje velikosti sosesk in naselbin, načrtovanje primernejšega mešanja privatnih in javnih posesti, načrtovanje ustreznih prostorskih lastnosti skupnosti, ustvarjanje možnosti legitimnih organizacij krajanov) mogoče uresničevati le, če smo se pripravljene spoprijeti s političnimi vprašanji, ki jih ti predlogi implicirajo.

v zvezi z drugimi socialnimi problemi, ki zadevajo področje varnosti — samozaščito, itd.) je odvisen od perspektiv družbene prihodnosti in njihovih uresničitev, od takega ali drugačnega prestrukturiranja družbenega življenja. Prihodnost lahko prinese zasuk k nadaljnemu ekonomiziranju³⁷ in strokovnemu parcializiranju tega področja, k bolj poudarjeni uporabi represivnih sredstev, k še bolj ideološkimi prikazom odnosov

na tem področju, k širjenju možnosti neposrednega povezovanja in organiziranja ljudi, k možnostim uveljavljanja večje odgovornosti družbenih ustanov do svojih »uporabnikov«, in drugega. Vse te možne značilnosti bodo predvidoma lahko vplivale tudi na večjo ali manjšo uporabo (praktično ali zgolj verbalno) metod in ciljev, ki jih okvirno lahko uvrščamo v kontekst skupnostnih usmeritev.

³⁷ Brejc (1973) v razmišljanju o dejavnosti socialne službe ugotavlja, da se le-ta s pojmovanjem svoje dejavnosti, kot predvsem (pravičnejšega) razdeljevanja družbenega dohodka, podreja kriterijem, ki niso njeni, se odtuja od svojega smisla in ciljev,

se odpoveduje prizadevanjem za spremembe v družbenih odnosih, razmišljanju o odgovornosti za reševanje socialnih problemov, deluje paliativno in konzervativno.

LITERATURA

- Adam, F. in drugi: Prostovoljno delo na področju socialnega varstva na Holandskem. Alternativne službe v Ameriki. V: Stritih, B. in drugi: **Nepoklicno prostovoljno preventivno delo z mladino v krajevni skupnosti in OZD — II. del.** Ljubljana, ISF 1979.
- Berleman, W. C.: **Juvenile delinquency prevention experiments, a review and analysis.** Washington, U. S. Department of justice 1980.
- Bolger, S. in drugi: **Towards socialist welfare work.** London, Macmillan, 1981.
- Brady, J. P.: Toward a popular justice in the United States: The dialectics of community action. **Contemporary crises**, 5/1981, 2, s.155.
- Brejc, T.: Nekaj misli za vzpodbudo kritične zavesti pri administratorjih socialne službe. **Vestnik delavcev na področju socialnega dela**, 12/1973, 3—4, s. 5—14.
- Cohen, S.: Notes on the dispersal of social control. **Contemporary crises**, 3/1979, 4, s. 339—364.
- Fattah, E. A.: Public opposition to prison alternatives and community corrections: Abstrategy for action. **Canadian journal of criminology**, 24/1982, 4, s. 371—386.
- Hoghugh, M.: **The delinquent.** London, Burnett books 1983.
- Hylton, J. H.: Community corrections and social control: The case of Saskatchewan, Canada. **Contemporary crises**, 5/1981, 2, s. 193.
- Janković, I. in Pešić, V.: **Društvene deviacije.** Beograd, Viša škola za socialne radnike 1981.
- Jašović, Ž. B.: **Kriminologija maloletniške delinkvencije.** Beograd, Naučna knjiga 1978.
- Kardelj, E.: **Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja.** Ljubljana, Komunist 1977.
- Kobrin, S.: The Chicago area project — A 25-year assesment. V: Stratton, J. R. in Terry, R. M.: **Prevention of delinquency: Problems and programs.** New York, Macmillan, 1968.
- Kos, A. in Stritih, B.: Možnosti dela z mladimi v širšem družbenem okolju. V: **Seminar o nekaterih aktualnih problemih obravnavanja odklonskosti otrok in mladostnikov**, seminarska gradiva. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo, 1980.
- Lerman, P.: Trends and issues in deinstitutionalization of Youths in trouble. **Crime and delinquency**, 26/1980, št. 3, s. 281—298.
- Lerman, P.: Child Welfare, the private sector and community-based corrections. **Crime and delinquency**, 30/1984, 1, s. 5—38.
- Maguire, L.: Natural helping networks and self-help groups. V: Milton Nobel (ed.): **Primary prevention in mental health and social work.** New York, Council on social work education 1981.
- Mayo, M.: Community development: A radical alternative? V: Bailey, R. in Brake, M.: **Radical social Work.** London, Edward Arnold 1975.
- McSparron, J.: Community correction and diversion. **Crime and delinquency**, 26/1980, 2, s. 226—247.
- Pečar, J. in drugi: **Gostitve nekaterih deviantnih pojavov v Ljubljani.** Raziskava. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo 1975.
- Polič, M. in drugi: **Ekopsihološka raziskava življenja v mestu**, raziskava. Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani, 1984.
- Saksida, S.: Uvod v raziskavo. V: Kos, A. in drugi: **Socialno terapevtska kolonija na Rakitni.** Raziskava. Ljubljana, ISF 1975.
- Sarason, S. B.: **The psychological sense of community.** London, Jossey-Bass 1976.
- Schlossman, S. in Sedlak, M.: The Chicago area project revisited. **Crime and delinquency**, 29/1983, 3, s. 398—462.
- Spergel, I. A. in drugi: Response of organization and community to a dezinstitutionalization strategy. **Crime and delinquency**, 28/1982, 3, s. 426—449.
- Stratton, J. R. in Terry, R. M.: **Prevention of delinquency: Problems and programs.** New York, Macmillan 1968.
- Stritih, B. in drugi: **Vpliv družbenega prostora na socializacijo otrok**, raziskava. Ljubljana, Višja šola za socialne delavce 1980.
- Tanjšek, P.: Možnosti za uveljavljanje iniciativnih skupin občanov v krajevni skupnosti. V: Stritih, B. in drugi: **Vpliv družbenega prostora na socializacijo otrok**, raziskava. Ljubljana, Višja šola za socialne delavce, 1980.

29. Törnudd, P.: Status in vloga kriminologije v odnosih z javnostjo, politiko in družbeno prakso. **Revija za kriminalistiko in kriminologijo**, 36/1985, 1.
30. Vodopivec, K.: Programi lokalnih skupnosti za preprečevanje mladinske delinkventnosti in raziskave o uspešnosti teh programov. **Revija za kriminalistiko in kriminologijo**, 14/1963, 1, s. 1—8.

UDC 364.46
343.85

Community Programmes of Treatment and Prevention of Deviant Phenomena

Dekleva, Bojan, M. A. Higher Research Fellow, Institute of Criminology, Ljubljana

After 1970, there has been a growing tendency, present in literature as well as in social practice, towards community-oriented treatment of deviant phenomena and their perpetrators. The paper presents a survey of various uses of the notion of »community treatment«, historical and professional conditions and reasons of development of this new

orientation as well as its criticism and open dilemmas. Community treatment can denote two things: It may be a way of »ideological« concealment of social antagonisms or the possible development of more sensible participation of the public in social life.